

4. Тарновський М. Голос Василя Блакитного сягав за океан / [упоряд. М.В. Вовчик-Блакитної] // Ні слова про спокій! Василь Еллан-Блакитний: Спогади. Матеріали. – К.: Дніпро, 1989. – 359 с.

The article deals with some features of V. Blakytyni's modernism in combination with neoromantyzm, symbolism, impressionism, psychological, revolutionary romanticism, analytical rational comprehension of the epoch by investigating the image of lyrical, laconic, fragmentary syntax, dynamic, conflicting and mostly dialogical deployment of the lyrical themes of struggle opposite emotions, commitment to the images and epithets, specific metaphorical definitions.

Key words: the image, modernism, symbolism, impressionism, art methods, laconic, the dynamics.

УДК 811.161.2'37:821.161.2-31.K1/7.08

Л. М. Марчук, В. Л. Туранська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СИНЕРГЕТИЧНА ОСНОВА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕТНОСВІДОМИХ ЕЛЕМЕНТІВ У РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШЕГО»

Людська спільнота об'єднується навколо рідної мови, через яку виявляється характер народу, його дух та духовність. У творах відомих письменників рівень володіння мовою стає основою для відтворення неповторного авторського мислення, світосприйняття та ставлення до інших людей.

Ключові слова: синергетика рідної мови, етнос, рідномовні обов'язки, етнос відомий, лінгвокультурний аспект.

Оскільки художній текст вимагає від слова реалізації не тільки інформативної, але й особливої естетичної функції, то під час лінгвістичного аналізу художнього тексту вчені переконують у потребі розрізнити три рівні сприйняття його змісту: експліцитний (безпосередній), імпліцитний (прихований) і естетичний (такий, що впливає на почуття прекрасного в людині) [8, с. 3]. При цьому відбувається активізація потенційних можливостей слова в «оцінно-чуттєвому, уявно-асоціативному, зображально-виражальному» напрямках [2, с. 24-25]. Відбір мовних засобів у текстах художнього стилю, який справедливо вважають найбагатшим та найвпливовішим з-поміж інших, визначає орієнтація на створення образності з метою впливу на розум, почуття і волю читачів, формування певних ідейних переконань, моральних якостей та естетичних смаків.

Вплив письменника на виховання мовної особистості відбувається через передання духовної сили, закладеної в рідній мові. Як стверджує Ф. Бацевич. «...лише рідна мова як особлива символічна система ці зв'язки гармонізує, витворюючи неповторну для кожної людини і народу (етносу) духовну єдність зі світом» [1, с.18].

Однак світотрактування письменників, як правило, відбиває ментальність усього народу, його історичний досвід, національно відмінні риси тощо. З цього приводу цілком доречно згадати думку Л.Булаховського: «Стилістична майстерність письменника обертається цілком у рамках історично усталеної мови і полягає у влучному комбінуванні того, що... відкриває перед ним усталена мова в усьому багатстві, створеного в ній рідним народом» [3, с. 239].

З-поміж провідних чинників ментального лексику як сукупності «слів чи концептів, які репрезентуються свідомістю» [7, с. 381], О. Кубрякова, розвиваючи думку В. Гумбольдта про зв'язок мови і духовного розвитку людини [4], досить доречно, на наш погляд, першим виділяє екстралінгвальний – відображення у слові «рис історії» [7, с. 388].

Розшифровуємо екстралінгвальні чинники: різні зміни в житті мовної спільноти: зміни уявлень, способу життя, економічної та соціальної структури тощо. До лінгвальних, тобто тих, що діють всередині мовної системи відносимо вплив мовного оточення, аналогія, контекст, необхідність поповнення експресивних засобів.

У конотативному понятті етносвідомої лексики виділяємо чотири рівні: психолінгвістичний, лінгвістичний, постлінгвістичний та екстралінгвістичний, які відповідають чотирьом рівням конотованого значення: експресивно-оцінному, мовному, історично-мовному й історично-культурному.

Тому оцінка як семантичний компонент слова – це закріплене у семантичній структурі слова оцінне значення, яке виражає ставлення мовного колективу або окремого індивіда до співвіднесеного зі словом поняття або предмета за схемою добре / погане, схвальне / несхвальне, позитивне / негативне, корисне / шкідливе тощо.

Мовні процеси неоднорідні, часто знак авторської оцінки змінюється, тому можна виділити декілька типів таких змін:

- 1) за напрямком зміни знака оцінки:
  - а) **мейоративна** оцінка (від «-» до «+»),
  - б) **пейоративна** оцінка (від «+» до «-»).
- 2) за ступенем закріпленості в мові:
  - а) **інгерентна** – внутрішньо властива мовному знакові, є постійною ознакою мови,

б) **адгерентна** – спостерігається за умов певного контексту, мовленнєвої ситуації, внаслідок оказіонального слововжитку в мовленні.

Проілюструємо прикладами з роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» [6]: в основному – це пейоративна оцінка (тлумачення власне української політики): «*Політика, строго з грецької, це мистецтво керувати державою. Натомість тільки й чуєш: «політика – це мистецтво компромісів, «політика – це брудна справа», «бардак», «дербан» і т. д. По-моєму, тут уже потрібні не політологи, а політпатологи*» [47]; (зображення влади): «*Карлики заметушилися в яцику, забігали, залопотіли, хочуть вирости в наших очах. Влада, влада, нічого, крім влади! Вони пропонують себе, нав'язують. Вони рекламують себе як товар. Вони прикрашають себе, як свинячу голову хрином. Бубнять по радіо. Усміхаються нам з білбордів. Дбають про наш соціальний захист. Визначають нам прожитковий мінімум. Тобто – мінімум для прожитку. Навіть не для життя, для прожитку!*» [197].

З позиції когнітивної теорії мова є тим механізмом, який забезпечує взаємодію опозицій – *людина / зовнішній світ*. Оскільки реальність не сприймається людиною як реальне, а інтерпретується нею у процесі відображення навколишнього світу, мова стає знаряддям такого перетворення.

Сприйняття об'єктів навколишнього світу індивідом означає констатацію ознак, якостей, властивостей предметів через відношення до норми. Відомо, що предмети одного і того ж класу не завжди демонструють той же ступінь вияву тієї ж ознаки, властивості. Напр.: *яскраво-червоний* (= дуже); *червонястий* (= трохи, ледве-ледве червоний).

Функції норми очевидні не лише для лінгвіста, а й для суспільства, оскільки унормовують різні види діяльності людини, встановлюють норми, задають і коректують нормативи, на основі яких і відбувається сприйняття довкілля та розуміння переданої інформації.

Для відображення явищ різного вияву ознаки мова має у своєму розпорядженні різні лінгвостилістичні засоби. Д.М. Шмельов розглядав семантичний склад слова як особливу форму відображення предмета дійсності в свідомості, «...як відношення між звуковим комплексом і поняттям і як віднесеність звукового комплексу до явищ дійсності» [11, с.55]. Результатом такого сприйняття постає певна концептуальна картина світу, що сприймається учасниками комунікації або як еталонна, або як викривлена об'єктивними й суб'єктивними чинниками.

Оскільки норма має соціальний та психологічний характер, вона стосується розуміння суб'єктом навколишнього світу. Поняття нормального визначаємо як: 1) який немає відхилень від норми; який відповідає загальноприйнятим нормам, установленим вимогам і т. ін.; звичайний; 2) психічно здорова людина. А ось як це поняття може відобразитися в художній літературі:

Паралельно з поняттям норми існує поняття аналогу – середнього відхилення від норми, який дозволяє диференційовано позначати різні ступені вияву ознаки.

При дослідженні емотивного аспекту тексту звертаємо увагу на експресивні елементи, які постійно й односторонньо характеризують саме явище, яке відображене у слові, в поняття «лексичного значення», оскільки експресивно-стильове забарвлення – це не забарвлення слова як звукового комплексу, а «...та призма, через яку сприймається зміст» [12, с.252]. Такою призмою може бути афоризм як мовна одиниця, що акумулює інформацію про реальну / уявну дійсність, що позначена при кореляції національної та індивідуальної картин світу. В афористичних висловах крізь авторське світобачення відбувається формування концептосфери мови, у якій сконцентровано зберігаються уявлення етносу про світ і яка репрезентує психоментальну інтеріоризацію дійсності. Під **інтеріоризацією** розуміємо процес формування поняття, уявленя, відомостей про світобуття, рефлексію довкілля у свідомості індивіда або в етносвідомості [9, с. 233].

Афоризм кваліфікуємо як логічне, образне судження узагальнюючого характеру, що в категорії раціонального / парадоксального відбиває навколишній світ і виступає еквівалентом предикативної структури: «*В одній газеті жирним шрифтом на розворот: «Не залишайте на наступне століття те, що можна зробити в цьому!» (11) (про початок XXI ст.); «Україну запустили в майбутнє під знаком одрубаної голови» (60) (про Гонгадзе; «Останні ілюзії скинуть із себе шаровари і зроблять стриптиз через голову» (61). У Короткому тлумачному словнику «Українська мова» знаходимо таке тлумачення терміну «афоризми»: «1) влучні та яскраві образні вислови, що походять із літературних, історичних, філософських джерел, фольклору; 2) слова з метафоричним значенням, які широко вживаються і мають експресивне забарвлення» [5, с. 81]. Процес надання мові афористичності передбачає наявність високої інформативної та лінгвістичної компетенції учасників комунікативного акту – мовець / автор тексту та слухач / читач.*

Високий ступінь афористичності мови Л. Костенко є виразною ознакою її ідіостилю, містить велику кількість висловів, що мають формульний характер, автономний текстовий статус, здатність неодноразово відтворюватися в мові: «*Насмітило людство, обгидилось, накопичило терикони відходів, нітагари сміття*» (219); «*Інфекції пурхають, як горобці*» (219).

Афоризми Ліни Костенко у романі «Записки українського самашедшого» мають соціальний та етичний характер, як і текст твору. Реалізація у художньому творі емотивної функції, тобто функції вираження почуттів, емоцій, переживань відбувається за умов, коли автор передає власне ставлення до морально-етичної чи соціальної проблеми, піднятої у творі. Тобто, як реальну лексико-семантичну одиницю, слово зі значенням афористичності подано у

всіх виявах і зв'язках, а, як одиницю функціональну, схарактеризовано суб'єктивно невичерпними можливостями власної віртуальної реалізації в живому мовленні, що є запорукою розвитку системи української мови.

У задекларованому творі Ліни Костенко великий семантичний блок афоризмів з негативними почуттями:

- **сум, журба, біль:** «Важко любити розумну жінку. Завжди бойся власти в її очах» (247); «Суспільство під міноване чутками» (307); «Нас постійно тримають на подразниках, ми вже не здатні до потрясіння, інформація, як з брандспойта, збиває з ніг – може, це так і задумано, щоб ми перестали бути людьми?!» (284);

- **людські страждання** у ХХІ ст.: «Золотий Оскар не дочекався своїх лауреатів: нагороджені відмовились від нагород» (279); «Людство у Всесвіті теж безпритульне» (259);

- негативні риси **національної ментальності:** «Щоправда для цього (для реформ нетипового Прем'єр-міністра) довелося розгрібати такі авгієві стайні, розворушити такий гадючник, що в суспільстві уже зовсім немає чим дихати» (10); «Українські шахти – це це той Жерміналь» (169); «Жоден орнітолог не розбере, хто з десяти Горобців головний Горобець» (199) (про однофамільців на виборах); «А нема спільного серця – нема спільних цінностей. Через те й «національна ідея не спрацювала», – як сказав колись наш президент. І «маємо те, що маємо», – як сказав попередній. І навіть не маємо того, що маємо. Конгломерат перемолов» (231); Колись Довженко написав «Україна у вогні». Пора вже писати «Україна у багні» (249); «Вавилон – це ж і означає у перекладі «змішання». Тільки тоді це було змішання мов, племен і народів, а тепер це зветься – коаліція» (278); «Увечері на Майдані відбувся концерт «Справжня українська якість», як і належить справжній українській якості, – за участю матури російської попси» (316) (про святкування 12-ї річниці незалежності України).

Подібні семантичні блоки становлять емоційно-сміслову поле афористики Ліни Костенко. У репрезентованих висловах відбувається реалізація почуттєвої сфери (емоцій, переживань, психічних внутрішніх станів, світо-відчужень). Силу емоційно-сміслового поля творів засвідчує високий рівень емоційної компетенції авторки, а відтак впливає на адресату комунікації.

Особливістю стилю Ліни Костенко є включення уже відомих афоризмів інших авторів до складу її афоризму: «А якби, як у «Страшній помсті», земля заворушилася, – каже дружина, – і «одни тільки кости поднялись высоко над землею»? Кости всіх репресованих, закатованих і вбитих комуністами у ХХ столітті. Уявляєш, який густий ліс стояв би над рікою Часу?». Отже, образна й оцінна експресія афоризмів Ліни Костенко відтворює емоційну сферу основних носіїв мови автора (персонажів, читачів), багаторганність відтінків думки й емоційної оцінки висловленого. Семантико-когнітивні особливості афоризмів письменниці розкривають емотивний фонд сучасного українського художнього дискурсу й виступають емотивними знаками, що забезпечують культурну комунікацію на емоційному рівні.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. Синергетика рідної мови / Ф. Бацевич // Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник. – вип. 39, 2009. – С.11-18.
2. Біленко Т. Феномен слова в християнській культурі України / Т. Біленко. – Дрогобич, 1993. – 95 с.
3. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. – К.: Рад. школа, 1955. – 248 с.
4. Гумбольдт В. О влиянии различного характера языков на литературу и духовное развитие / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. под ред., с предисл. Г.В.Раишвили. – М.: Прогресс, 1984. – С. 324-326.
5. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
6. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
7. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения: Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
8. Мацько Л.И. Лексические новообразования в современном украинском языке последних лет / Л.И. Мацько // Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende. Heidelberger Publikationen zur Slavistik. – Frankfurt am Main: PETER LANA, 2000. – S. 99-116.
9. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти): монографія / О.О. Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
10. Сиротина В.А. Изменения структуры слова в художественной речи / В.А. Сиротина // Вопросы стилистики. – 1972. – Вып. 5. – С. 26-31
11. Шмелев Д.Н. Проблемы семантической лексикологии / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 279 с.
12. Reich H.H. Sprache und Politik Untersuchungen zu Wortschatz und Wortwahl des offiziellen Sprachgebrauchs in der DDR / H. H. Reich. – München: Max Hueber Verlag, 1968. – 368 s.

People are united around their language, with the help of which the nation's character, his spirit and spirituality are developed. In the compositions of famous writers the level of language knowing becomes the basis for reproduction of unique author's thinking, world-view and relations with other people.

Key words: synergy of natural language, nation, native language obligation, lingvocultural aspect.